

BÁLINT PÉTER

„és én kések közt ülök itt”

KASS MŰHELYÉBEN

*„Egész életemben arra kényszerítenek,
hogy tudatlanságomat kifecsegyem és
[tudásomat elhallgassam ”.*

(Weöres Sándor)

Egy bizonyos Albert Marquet nevezetű úr, aki a francia impresszionista festészet nagyjainak az árnyékában alkotta meg a saját (remek)művét, egy napon ekként összegezte közönségének mindazt, amit évtizedek alatt létrehozott: *„Nem tudok sem írni, sem beszélni, csak festeni és rajzolni. Nézzék amit csináltam, miként sikerült kifejeznem magam, vagy feneklettem meg; minden esetre, ha akár a saját hibájukból, akár az enyémből nem értenék meg, semmit sem tehetek”.*

Bár szeretjük a festőt, a grafikust olyasféle szerzetként elképzelni, aki nem lévén a szavak embere, bárhol és bármikor szólaljon is meg, köznevetség tárgyát képezi, mert hiszen mondataiban fúrton-fúrt hibát hibára halmoz, s noha rendre összekeveri az idegen szavak értelmét, mégis oly makacsul ragaszkodik használatukhoz, akár kisdud a kedvenc csörgőjéhez, a festőként létezésnek a szavakkal történő kifejezés képtelensége, vagyis épp ez „megfeneklés”-élmény a korán felismert lényege. A történeti hűség kedvéért persze nem árt pontosítani; a „festőként-levés” alapélménye aligha más, mint az évezredek óta megisméltódoó rácsodálkozás arra, hogy a vizuális jelekkel és a színekkel akkor is képes vagyok önmagamot kifejezni és folyamatosan beszélni, ha hallgatok, a csenden is átszüremlik belőlem valami, ami engem is éppen úgy meglep, mint azt, akit a csönd méltósága és varázslatos hieroglifái bámolatba ejtenek. Akkor is meg tudom érteni és értetni magam általuk, ha a barlangfalra, az agyagcserep oldalára, vagy vízmerítésű papirosra való „képírásnak” más fajta szabályai vannak, mint a nyelven beszélésnek, amit mások és sok ezer más okból választanak. Egyszóval ez a szavakkal „megfeneklés” egy életre szóló kudarc, mely, bár elegendő ösztönzést adhat egy más fajta „metanyelv” megtalálására, önmagában mégsem nyújt megfelelő biztosítékot arra, hogy a metanyelv használata révén nem leselkedik-e ránk újabb csapda.

Bármely festőnek sokkal hamarabb hajlandók vagyunk megbocsátani, ha saját mesterségéről vagy életművéről nem tud világosan és érdekesítően beszélni, mint egy írónak, ha nemcsak hogy a saját mesterségéről, de akár egy festő vagy szobrász, akár egy zeneszerző vagy színész művészetéről nem képes

elbűvölően és okosan szólni, ugyanis ezt is hivatása részének gondoljuk. Talán, mert még mindig annak az egyébként téves elképzelésünknek vagyunk a rabjai, hogy a szavakkal többet s árnyaltabban lehet elmondani, mélyebben és meggyőzőbben lehet beszélni a létezésünkről, mint akár a zenei hangokkal vagy a színekkel; illetve hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy egy irodalmi mű által leírtakból könnyebben megértjük létezésünk törvényeit és menetét, mint egy szimfóniából vagy festményből, mivel szavakkal építkeznek. Talán, mert azt hisszük, hogy a szavak – amelyeket az évszázadok során egymást követő nemzedékek képviselői épp abból a kifejezési vágyból és megnevezési kényszerből alkottak meg, értelmeztek újra, s láttak el időről időre más jelentésekkel, ami valamennyiünket magával ragad használatuk idején, amikor értelmük elégtelenségére és jelentéstartományuk szűkösségére döbbenünk rá –, csalhatatlanul és egyértelműen fejezik ki azt, amit mondani szeretnénk velük és általuk.

Am akárhányszor is húzzuk elő a szavakat emlékezetünkéből vagy az értelmező szótárainkból, egyfajta zavar vesz erőt rajtunk, annak legyőzése végett megpróbáljuk más viszonyba és megvilágításba helyezni őket, hogy gondolatainkhoz simuljanak. Minél nagyobb gyakorlatra teszünk szert ebben a „kirakósjátékban”, annál világosabban látjuk, hogy a szavak alig is tesznek mást, mint egyszerűen körülkiyózzák és behálózzák a még artikulálatlanul gomolygó gondolatot, amely születése pillanatában egyelőre csak keresi a neki megfelelő formát, a ráillő öltözéket és szerepet, hogy teljes vértetésében élénk léphessen. Nekiveselkedünk a kezdeti élmény és gondolat lejegyzésének, és már az első pillanatban eldől, hogy urai vagyunk-e a szavaknak, a velük történő építkezésnek, avagy sem. Ha nem vagyunk elég éberek, a szavak el- és megfojtják az eredeti élményt, a kiinduló gondolatot, vagy más irányba terelik a gondolat áradását és szárba szökkenését, s csak akkor vesszük észre, hogy álnok módon rászedtek bennünket, amikor irkánkba lejegyezve láncolatukat, újraolvassuk a mondatokat, melyekben feszengenek a gondolatok, falsul szólnak az egyes szavak s más fajta élményt szólatatnak meg, mint amilyet szándékunkban állt rögzíteni.

Az első mondatban addig húzzuk a nem kívánt szavakat, addig-addig módosítjuk, helyettesítjük valamelyik másikkal őket – olykor a többszöri neki-futás során teljes mértékben átalakítva, újraírva a nyitó mondatot, akár számos variációjában is –, amíg összhangot nem érzünk a bennünk megszólaló élmény és a papírra vetett mondat között. Ez az éber figyelem és tudatos önellenőrzés, javításra készenlét és kiinduló gondolathoz ragaszkodás oltalmaz meg bennünket a szavak labirintusában való tévelygéstől, a gondolati zavarosságtól és a kényszerű újrakezdéstől. Ezért a kezdő és nyitó mondatok tétje nem más, mint a „mű” megírhatósága, végiggondolhatósága, más szóval akként való létezése, milyen sorsot szántunk neki. Az író azon törekvése, hogy mindjárt az írás elején fülön csípjé az eredeti élményt (amely rögtön az első mondatváltozatban magára óhajtja öltetni teljes vértetését, mintha nem bízna eléggé az őt

követő mondatok logikus igazodásában, párbeszédre nyitottságában, fegyelmezettségében, az íróval „összejátszva” jelzőfűzésekkel, értelmező és magyarázó tagmondatokban terpeszkedéssel nehezíti el önmagát, néha oly mértékben, hogy az író egyszerre kimondhatatlan vágyat érez a hallgatóságos meggyezés felrúgására), s az első javítás során megszabaduljon azoktól a sallangoktól, melyek fogalmazványa írásakor szükségképpen eredményeztek egyfajta túlírttságot, alig is különbözik a grafikus első vázlatán tett erőfeszítéstől.

A grafikus ceruzája vagy tolla meglódul a papiroson, akár úgy, hogy ideges türelmetlenséggel több vonalat rajzol egymás mellé vagy fölé, hogy a részletet vagy az egész témát megelevenítő „kereső vonalak” sűrűre szőtt hálójának segítségével iparkodjon megtalálni azt a vonalat, mely végül is látványosan is körülhatárolja a formát; akár úgy, hogy egyetlen lendületből vázolja fel a látott vagy emlékezetből felidézett képet, ám amint elakad a lendület, esetenként az elrajzolás mértéke bosszantóvá válik, a grafikus félre dobja a vázlatot és másik lapon kezd az „újrírásához”, az előbbi vagy sokadik előző hibáiból és hiányosságából okulva. Akár így, akár úgy történik a csönd megtörése, a kezdet és vég, illetve a közbülső folyamat megannyi lenyomatát őrzik a papirosok. E kétféle vagy „sokszor kétféle” eljárás elsősorban nem a tehetség és képesség minőségéről, sokkal inkább a csöndön átütő jelek és beszédmód megválasztásának nem kevés vesződséggel, vajúdással járó folyamatáról tesz tanúbizonyságot.

A változatok éppoly sokfélék és eltérőek lehetnek, mint az írói stílusok, melyek egyedisége a gondolkodás természetéből és a nyelvhasználat választékoságából, s az alkotó fegyelmezettségéből és ízléstelenség elleni ádáz harcából fakad. Igen, a rajzok, miként az egyes írásművek is, lehetnek olykor modorosak, finomkodón mesterkéltek, a mindentudás vértetében tetszelegve nagyképűek, a filozófiai húrokat pengetésük ellenére is végtelenül semmitmondóak és felületeseek; olykor pedig egyszerűségük ellenére is drámai erejűek, mélyáramlásba rántók, képzeletet megtornáztatók, szenvedélyre ösztönzők; s persze a két véglet között, az alkotói hajlamtól és ízléstől, jellemről és tehetségtől függően az imént sorolt erényeket és hibákat ötvözve legalább oly sokfélék, ahány írói vagy „képírói” beszédmód érhető tetten az egyes művek esetében.

És ne feledkezzünk meg az időről sem, melyből egy-egy mű létrehozására, kinek-kinek másként mér a megrendelő vagy az alkotói szándék! Noha tudjuk jól, ez sem perdöntő a mű minőségének a szempontjából. Valéry egyenesen azt állítja, hogy a legjobb művei mindig váratlan megrendelésre születtek s nem belső szükségletből. Colin Banks pedig, Kass János munkálkodásának több évtizedes ismerője és barátja, azt hangsúlyozza: „Kassnak nem mindig adatott meg az idő, a pénz vagy a lehetőség, hogy valamit kétszer, négyszer, vagy akár tízszer is megismételjen, amíg az valóban tökéletes lesz. Mindannyian ilyen terhek alatt görnyedünk, de Kass mintha nem mindig érzékelné, hogy a nagy nyomás befolyásolhatja azt, amit csinál”. Bár akinek megadatott az a kivételes szerencse és az idejét sem sajnálta arra, hogy Kass műhelyében egy kicsit kuta-

kodjon, ráérősen átlapozza az évtizedek alatt felgyülemlett vázlatokat és rajzokat (melyeket némi hanyagsággal és rendezetlenséggel őriz Kass számtalan mappáiban, hiszen az egyszer már megoldott művek sorsa kevésbé érdekli, mint az éppen soron következő), az némiképp másként vélekedik az idő- és pénzhány nyomásáról, a megszállott munkamániáról, hiszen Kass már csak a szenvedélyes ötletkeresés, a jobb és a még jobb megoldásra törekvés okán is igyekezett mindig több vázlatot készíteni egy-egy téma kibontása során.

Ha az írók a napló-, vagy levélírást a „mesterséggyakorlás” egy fajtájának vélik, akkor a vázlattömbbe vagy bármiféle fecnire, szalvétára, papírosra rögtönzött rajztöredékeket, krokikat is bátran annak tarthatjuk. S bár a gyanútlan szemlélőt megtéveszti Kass egyetlen lendületből fogant, elképesztő forma- és arányérzékkel, s mesteri vonalvezetéssel végigrajzolt alakjainak s „történeteinek” a látványa, melyről azt hiszi, hogy valamennyi eleme „csak úgy” kipattan a grafikus fejből és mesteri rajztudása mozgósításával rögvest végleges formát is öltött; azt azért mégsem árt tudatosítani, mielőtt valamiféle „mítosz” áldozatává válnánk, hogy Kass, épp a vázlatok ezrei tanúsítják ezt, a mégoly erős nyomásnak és sürgetésnek is ellent tudott állni legalább annyi időre, hogy a fejében megszületett ötletet egynéhány változatában papírra vesse. Noha Kass stílusa olyan természetű, hogy szinte egy tömbből s egyetlen vonal segédletével bontakozik ki egy részlet vagy a sok kis részlet gazdagsága (egyszerűen nem tudja el- és letagadni, hogy keramikusként készült és szobrászambíciókat is dédelgetett, s az agyaggal vagy a kővel birkózás mindig az álom „kibontásával” kezdődött számára), mégsem az évek alatt megszerzett rutin vezeti a tollát. Kétségtelen tény, hogy tiszta és meggyőző erejű formák létrehozásához egyfelől biztos, anatómikusan pontos rajztudás, másfelől több-kevesebb türelem szükséges, ami a kroki-változatok készítésének feltétele; Kass mindkettővel rendelkezik.

Érveléssel nem azt igyekszem bizonygatni, hogy Kass valamennyi rajza „tökéletes” volna (hiszen hol Don Quijote lovának a szeme csúszott lejjebb a kellesénél, hol egyik-másik nőalak tompora, combja, térdkalácsa sikeredett elnagyoltra); az iránta érzett tisztelet és csodálat nem feltétlenül avat elfogulatlan bírójává, miként nem is zárja ki ennek lehetőségét. Ellenben óva inteném a mégoly elszánt híveit és felettébb szigorú kritikussait is attól, hogy elhamarkodott és sietős véleményt mondjanak rajzairól, pusztán az irigylésre méltó letisztultság és a zavarbaejtő termékenység okán. Hiszen Kass semmit sem utál jobban az alkotói slendriánságnál, felületességnél, nagyképű handabandázásnál, s ha mások műveit bírálja, sohasem a hibákat és elrajzolásokat pécézi ki elsőként (ugyanis számtalan íróval együtt vallja, hogy az egyik mű hibáit és hiányosságait egy másikkal, az éppen soron következővel is ki lehet javítani), hanem a szakmai igényességet az alkotói tisztességet és önbecsülését, vagy éppen ezek hiányát fürkészi árgus szemmel. Kass, lett légyen bármennyire is „korszerűtlen” az a fajta bölcsekedés, amely azt hirdeti, hogy ami jó, vagy a jóságra

törekszik, annak valamiképpen a széphez is köze van, nem tágít a jó és a szép összefüggésének esztétikai és morális kölcsönhatásától. Noha jól ismeri azt az intelmet, miszerint „épületes eszmékkel” is lehet rossz művet létrehozni, de azt is tudja, hogy néhány ezer év művészete szinte mindenre és mindennek az ellenkezőjére is bőségesen kínál példát.

*

„A művészet csak edzés kérdése” – írja egy helyütt Valéry, amit értelmezhetünk úgy is, hogy egyetlen alkotó sem születik „mesternek”, inkább csak a tanulóévek kitartó szorgalma és a szüntelen mesterséggyakorlás, a nyilvánosság számára láthatatlanul zajló műhelymunka és az életben bizonyos stációk bejárása révén válhat mesterré az, aki a művészet valamelyik formáját választja az önmegismerés és önkifejezés terepének. És értelmezhető úgy is, hogy akár egyetlen alkotás létrehozása is megannyi vázlat készítését, töredékekben való kibontását és az újra- és „átírások” révén történő kiérlelését feltételezi még a gyakorlott művésztől is. Vannak, akiket érdekel a műhelymunka során keletkezett „forgácsok”, befejezetlenül hagyott és sokféle változatot mutató vázlatok sokasága, mely valamiképpen rávilágít arra, ahogyan a kezdetből, a hozzátoldások és lefaragások, az újbóli nekirugaszkodások és hirtelen kiinduló pont változások nyomán, a végkifejlethez eljut az alkotó.

A források láthatóvá válása, a kezdeti benyomások és első ötletek tanúságtétele, a papíron meg-megszaladó toll félresiklásainak és pacáinak hol kedvet szegő, hol pedig képzeletet meglódító hatása, a már-már megoldottnak hitt mű egy részletével szemben érzett elégedetlenség, s a hiányosság fájdalját enyhíteni szándékozó újbóli erőfeszítés, mely újabb változatok sokaságát hozza létre, a „kész mű” élvezetének olyan fokára juttatja el esetenként a titkok iránt érdeklődőket, hogy az alkotás részeseinek vélhetik magukat. „Minden mű a körülmények műve: ez csupán azt jelenti, hogy e műnek volt kezdete, vagyis hogy az időben kezdődött, s ez az időbeli pillanat a mű részét alkotja, mivel hogy nélküle, a mű csak egy megoldhatatlan probléma lett volna, semmi más, mint az írás lehetetlensége.” Maurice Blanchot e megállapítása talán igazolja is a felfokozott érdeklődését mindazoknak, akik a kezdet pillanatának mindvégig való jelenlétét és kibomlásának bonyolult útvesztőjét szeretnék nyomon követni, lépésről lépésre, egyetlen pillanatra sem szem elől tévesztve az alkotó megindításait és habozásait, melyek éppúgy gondolkodásának sajátjai, akár a kezdő gondolat, mely nem ritkán oly mértékű változáson esik át, hogy alig is tudnánk felismerni a vázlatok hiányában, vagy kommentár nélkül.

A vázlatok a képrő naplófeljegyzései, melyek a „satuba fogott” ötlet megmunkálásának és alakításának során, egyszer az ötlet szinte követhetetlen színváltozásáról és makacs ellenállásáról, máskor az ötlet keltette emlékekkel, élményekkel és belső kétségekkel birkózás napi gondjairól, megint máskor pedig az ötlet és ötletet formáló kölcsönös gyanakvásairól, fenntartásairól, vonzásairól és taszításairól vallanak. Ugyanakkor a vázlatok jelek is, melyek épp-

úgy vezetnek bennünket egy ismeretlen és megannyi rejtelmet ígérő cél felé, akár az erdei gyalogtúrázót a fa kérgére festett kereszt; s bár megtehetjük, hogy időről időre átvágunk egy élénk bukkanó tisztáson, vagy levágunk egy csalitason át vezető ösvényt, mert azt hisszük, hogy egy másféle tájékozódási pontot választva és jó szerencsénknek köszönhetően ugyanoda jutunk el, ahova a jelek segítségével szándékoztak irányítani, csak hát ne feledjük, nyilván volt valamilyen oka és célja annak, hogy bizonyos utakra tereltek bennünket.

S vannak persze olyanok is, akiket egyszerűen zavar, hogy a „mű” egyszerűségéről és megismételhetetlenségéről, tökéletességéről és befejezettségéről kialakított képüket jelentősen módosítják és rendre összekuszálják a megőrzött vázlatok, s nem is ragaszkodnak feltétlenül hozzájuk, mert nem gyanítják, hogy az „egyszeriség” mögött gyakorta a véletlenek sokasága rejlik, s a képírás közbeni vesződésnek, a vajúdásnak az eltüntetésére legalább akkora erőfeszítést tett az alkotó, mint amennyi kinnal végigrajzolta a szárba szökkenő ötletet. Miként azt sem sejtik, hogy a „befejezettség” maga sem más, mint egy *átmeneti állapot*, mely akár a képzelet kifulladására és a teremtő erő fáradtsága, akár az alkotó továbblépésre képtelensége és hirtelenül rátörő érdektelensége okán, a „mű” későbbi újragondolása alkalmával, egy másféle ágazó műhöz vezet el (ez olykor az eredeti kiinduló pont ellentételét is állíthatja). Vagy pedig egyfajta *„bebábozottságban való megrekedés”* állapota, amely arról árulkodik, hogy bizonyos üdvterv és a jóbi vereséget követő belátás hiányában, az alkotó örökre lemondott a pille-létről, s ekként a Kafka-által emlegetett *„féreg-létet”* választja. Kell-e mondani, hogy minden, ami „bebábozott” és ebben az állapotban marad, az egyedül a sötétségben, legfeljebb a szűrt fényben érzi jól magát; hogy a „bebábozottnak” az átláthatatlan, az iszamós, a bűbájós, a maszkkal fedett, a burok alatt láthatatlanul romló és omlatag a természetes közege, hiszen fél a fénytől, mely egyszerre világítaná át póreségében és emlékeztetné illékony létének gyors beteljesülésére.

Kass, miként maga is többször utalt rá, nem „hívó” a szónak abban az értelmében, ahogy a napi rendszerességgel imádkozók, a közösségben üdvözülni vágyók esetében szoktuk ezt mondani, s még csak nem is „panteista”, amiként oly sok alkotóról szeretnék-szeretjük ezt okkal, vagy ok nélkül feltételezni pusztán azért, mert egyfajta természetrajongás, természeti törvények ősi együtthatásának és állandóságának a fürkészése érdekelte őket. Annak ellenére, hogy sem nem hívó, sem nem panteista a szó vegytiszta értelmében, némi megszorítással és fenntartással mégiscsak elmondható róla az, amit a szentté avatott assisiról írtak egy helyütt: *„Ferenc nem volt panteista, csupán mindent mélységesen szeretett és tisztelt. Semmi és senki fölött nem akart uralkodni, még az élettelen dolgok fölött sem. A világ neki Isten nagyságáról beszélt. Innen ered különleges viszonya a növényekhez, állatokhoz.”*

Félreértés ne essék, anélkül, hogy már életében „szentté” akarnók avatni Kasst – vaskos könyvének különös címe ellenére Sartre sem tette ezt a bűn és

romlás virágzásában örömet lelő Genet esetében –, s olyan éretnyeket igyekez-nénk neki tulajdonítani, amelyeket bizonyára maga is hevesen visszautasítana, azt azért illik elismernünk, hogy egynémely vonásában: a kiátkozottak és a tár-sadalom peremvidékére szorultak nyomorúsága iránti nyitottságában, rászed-hető szívjóságában, szerelmeihez fűződő hűtlen hűsége ellenére is megnyilvá-nuló szeretettségében, rajzolás közbeni töprengve bölcselkedésében és a vona-lakkal történő „prédikálásában” az assisibeli Ferenc képviselte embereszményre emlékeztet. Különösen szembeötlővé válik egynémely jellembéli párhuzam, ha emlékezetünkbe idézzük Ferenc Alverna hegyi böjtölése idején állatokhoz in-tézett szózatát és Kass olykor csak vázlatokban megőrzött, olykor végsőnek hitt állapotukban maradt rajzai sokaságában rejtjelezett vallomásait.

Azon persze érdemes eltöprengeni, hogy a világ és a lét Kass számára való-ban az Isten nagyságáról vallott-e, avagy sem. Néha az a gyanúm, az értelmet-len szenvedéseket kiálló Jóbként s a megaláztatásokat elszenvető Pálként veszi tudomásul Kass, hogy Isten (aki az ítélethozatal vagy próbatétel idején, mérhe-tetlen felindulásában olykor hajlamos elvetni a sulykot, máskor pedig a gyű-ölködés és bosszúállás Istene is) erősebb és hatalmasabb lévén nála, kedve sze-rint győzi le bármikor őt, ezért hát zúgolódás és háborgás nélkül teszi tovább a dolgát az ínségben és gyötrődés idején is, mintha semmi sem történt volna, nem feledve, az Úr az üdvígéret egyetlen letéteményese. Egyébként is, aki azt hiszi, hogy csak és kizárólag az a jó „hívő”, aki Isten létezéséről és minden-hatóságáról naponta tanúbizonyságot tesz imáiban, ám a „szerezd felebarátodat, mint tenmagadat” parancsolatról szüntelen megfeledkezik, az mélységesen té-ved, Isten számára ugyanis – miként egy óhitű rabbi tanításából tudjuk –, nem az a fontos, hisz-e valaki benne avagy sem, hanem az, hogy megtartja-e törvé-nyeit. Kassnál valamennyi biblikus tematikájú metszeten, s a Mózesről, a Szent Ferencről, a térdeplésbe helyezkedőkről és a kezüket imára kulcsolókról készí-tett vázlatokon sem érhető tetten más, mint az emberi és állati lények, a ter-mészetes anyagok és szervetlen létezők feltétlen tisztelete, és a felebarát szere-tetére intő isteni parancsolat természetes kisugárzása.

Nem árt észben tartani, hogy Kass, magánemberként és művészként egy-aránt betartott egyfajta sorrendiséget mindennapi tetteiben; vagyis már azelőtt is „etette” a teraszára ma is naponta visszatérő madarakat, hogy megrajzolta volna a Szent Ferenc kép változatait, s nem témájának nagyszerűségétől fel-indulva és megmámorosodva prédikált a komor télben faggyúért és vajért kor-látra kucorgó rigóknak, verebeknek. Miként Johannája sem az „orléans-i szűz” körül szövődött legenda és mítosz nyomán született illusztráció csupán, ha-nem a hatalommánia háborítatlan terpeszkedésétől, a korrumpált közösségi lét elviselhetetlenségétől megcsömörlött művész érez lelki rokonságot azzal a szim-bólummá vált törékeny lényel, aki a humánium évezredes törvényeit és a tár-sadalmi szerződések minduntalan a saját és önös érdekeikhez alakító hitáru-lókkal szembeni ellenállás, az igazságkeresés, az áldozathozatal és az erkölcsi

lázadás útját választja a „hit védelmezőivel” folytatott reménytelen harcában. S az anakronisztikus és megmosolyogni való Don Quijote is, nyilván csak azért szerepelhet a különös alakokat felvonultató menaszériában, mert Kass éppolyan szélmalomharcot vív saját korában (amikor is a politikusokat és gazdasági szakembereket *Marx Tőkéjéből* inkább csak a „tőke” izgatja, semmint az eszme, s az erényesség fogalma valamiképpen összekeveredik a jellemgyöngeségekből „erényt kovácsolás” napi gyakorlatával), mint az egykori spanyol nemesúr.

Aki oly mértékben képes felindulni a társadalmi méretűvé vált hazugságon, az intézményesített létrontáson, a különböző hitek és eszmék „lovagjainak” pöffeszkedésén és embermilliók sorsával való cinikus játszadozásán, a kiátkozók letörhetetlen gögijén, mint Kass János, s akit akarata ellenére tesz „lázadóvá” a bármely hit nevében fellépő kiközösítő, bármely eszme törvényeit megcsúfoló „törvénytevők” áldásosnak aligha mondható ténykedése, az kényszerűségből válik maga is hol assisi-féle „madaraknak prédikáló” szerzetessé, hol az inkvizíció ármánykodása és megfélemlítése ellenére is máglyahalált választó Johannává, máskor pedig a letűnt értékek Don Quijotét idéző védelmezőjévé. Azt, hogy a Kass-féle erkölcsi magatartás, s bizonyos erkölcsi elvekhez való ragaszkodása a „szentség” köreibe emel-e egy művészt, anélkül persze, hogy valóságosan és az egyházi procedúrát betartva avatnák „szentté”, avagy sem, bajos volna eldönteni. Mindenesetre a szentségnek számos körét és fokozatát ismerik a vallásbölcselek, s a „*poeta sacer*” az isteni rendről és a létről szóló tudás egyik legfőbb letéteményesének tartják.

*

Aki ismeri Kass személyiségét és életművét, az tudja, hogy nemcsak Leonardoért, a „fellegjáró” s néha azon túl is vágyakozó „madáremberért” rajong, hanem általában is az egész reneszánszért. Zavarba ejtően sokféle mesteresség és hivatás iránti nyitottsága; s alapos műveltségén túl az udvari emberre oly jellemző udvariassága (mely sokak szerint csak a Kosztolányiéhoz hasonlítható abban, vagy épp abban az értelemben, ahogy Karinthy meghatározta: *„udvariasságnak lenni több, mint jónak lenni, mert az udvariasságban mindig benne van a jóság, ami viszont civilizáció nélkül ártalmasabb és rombolóbb lehet a leggonoszabb szándéknál. (...) Az udvariasságban minden benne van, amit a makacs próféta külön-külön keres, lenézve, olcsó különbségnek tartva az udvariasságot – benne van az igazi demokrácia, és benne van az igazi humanizmus”*), ékes bizonyítéka e reneszánsz vonzalmának. Aki ismeri Kass rajzait és műveit, az tájékozott abban is, hogy kezdettől fogva hajlandóságot mutatott a Kerényi által „lélektani realitásokat” hordozó archetipikus jellemek megragadására és a szerzetesi rendbe vonulók belső lelki csöndjének faggatására. Mindahány képén egyszerre és együtt van jelen a tragikus végzetbe torkolló drámaiság és a csönd ihlette madaraknak szóló prédikáció; a pokol mélyére szállás és Orpheusz mindkét léttől fermentált tudása; az üdvöt ígérő eszmék falsettojától borzadás

és Bartók vagy Kurtág „zörejeinek” háttéréből fölhangzó sikollyal tiltakozás a létrontók ténykedése ellen.

Ezért is fordult előszeretettel – de sohasem előítéllettel vagy a huszadik századi embernek azzal a bizonyos „jól értesültségével”, mely gőgössé és felfuvalkodottá teszi a megelőző korok képviselőivel szemben – az antik tragédiához vagy a reneszánsz kor alakjaihoz. A régmúltból előhívott „hősök” vagy elhíresült egyének ugyanis Kass szerint rendelkeznek egy olyasfajta ismerettel, amely máig sem tudatosult vagy tisztázódott megnyugtató módon bennünk, a modern kor emberében. Az alkotói lélekben érzett örökös nyugtalanság és a történelemnek (amely aligha több egy huzatos passage-nál, ahol egymáshoz kísértetiesen hasonló cezaromániások és csörgősipkás bohócok vonulnak át időről időre), mint az „abszolút szabadság”, akarom mondani némelyek számára teljesen szabadon elkövetett igazságok és tömegmészárlások többismeretlenes egyenletének a megoldó képlet hiánya miatti megoldhatatlansága, illetve a megközelítő módszerek kitalálása fordítja Kass érdeklődését hol Oedipuszhoz vagy Keresztelő Jánoshoz, hol Ferenchez vagy Johannához, hol a Kékszakállúhoz vagy egy bohóchoz. Bármelyiket is idézi meg, elsősorban is a lelküket faggatja, bennük az örök emberit, a humánust kutatva, s hát ebből is jól látszik, hogy Kass afféle szenvedélyes és javíthatatlan lélekbúvár is, aki fejet hajt ugyan Freud és Jung előtt, mégis maga igyekszik alakjai pszichéjét feltárni. Valamennyi Kass-alak a létezők mélységes szeretetéből és tiszteletéből fogant. Nem hódítanak, inkább kényszerűségből meghódolnak az erőszakosak előtt; nem parancsolnak, legfeljebb rimázkodnak és könyörögnek; nem harsánykodnak, legtöbbször annak vagyunk a tanúi, hogy ajkukra fagy a mosoly; nem szenteskednek, ehelyett igyekeznek valamilyen életörömet találni a lét elviselhetővé tételére; nem hivatkoznak a bűnnel, többnyire szégyenlősen hajtanak fejet saját bűneik miatt; nem ítélik meg mások felett, sorsválasztásukkal és a súlyos ítélet elhordásával az ítélezők felett mondanak ítéletet.

Kass *Oedipusza*, ez a Pythiák pletykálgatásától és királyi ficsúrok nyegle sértegetéseitől rászedett „fattyú”, akiben a becs- és bírvágy oly fokra hágott, hogy nem átallott a legsúlyosabb bűnöket is elkövetni, gyilkosságtól a vérferdtőzésig, egyedül a vak jós hályogozslatása nyomán látja meg mivé is vált, s hol „irgalmas Istent” kiáltva takarná el a szemét, hol a földre borulva rejtené arcát a porba. Az istenítélet idején érti meg, hogy a pokolból szabadulás hosszadalmas procedúrája sem lesz könnyű, hiszen a bűnhődését megkeserítik véréből származó fiai, akik az indulatot és hatalomvágyat, s lányai, akik pedig a dölyföt és alázatot örökölték tőle. Mindkét Oedipusz-rajz emlékezetünkbe idézi Barlach szobrait, az *Orosz koldusasszonyt*, a *Kétkelőt* és a *Fázó leányt*, s persze minél tovább kutakodunk a lehetséges és kézenfekvő párhuzamok után, előbb Rodin, majd Medgyessy neve is a nyelvünkre kívánczik.

Kékszakállúja a lélekben, a gondolatban, s olykor a valóságban is gyilkossá váló egyént ragadja meg, aki a takargatni vágyott titkaiba és lényének rejte-

keibe bepillantókat rendre megsemmisíti. Képtelen ugyanis szeretni, átlátszóvá és megszólíthatóvá válni, mert hiszen az önzőség, a maszkok mögé rejtezés, a vad ösztönök tébolya oly mértékben uralja jellemét, hogy a szeretetükben pőrére vetkezőket, a védteleneket és a sebezhetőket csak megölni tudja. De vajon nem öljük-e meg magunkban minden nap a morális lényt, hogy önáltatásaink, önzőségeink és becsvágyaink valóra válása érdekében lépkedjünk fölfelé egy sehova sem vezető lépcső fokain? Nem öljük-e meg azokat az emlékezetünkben és szívünkben őrzött lényeket, akik valaha szívből szerettek bennünket és túl mélyre, messzire merészkedtek lelkünk labirintusában, s álarcaink mögé látva, természetünk alantasságára ösmertek? Nem öljük-e meg minduntalan az egykoron mindenért rajongó és terveket szövögető kamaszt, aki szent naivitással és hetykén hitt egyfajta élettervben, amelynek létjogosultságát és érvényességét önnön jellemgyöngeségeink révén függesztettük fel?

Szent Ferenc – aki a legjobban fémjelzi mind az életmű, mind Kass természetét –, az egyes változatok tanúsága szerint csak hosszas és lázas vajúdas nyomán nyerte el végső formáját; az újraírás során mind a fejtartása, mind ujjgörbítése megváltozott, egyre esendőbb, szelídebb, saját szigorú regulájához következetesebben ragaszkodó és magányosabb lett, mintha csak a böjt idején merete volna önmagának is bevallani, hogy a leghívebb tanítványok és „barátok” is szép lassan elpártoltak tőle, mert a mindennapos koldulás és nélkülözés elcsigázta kitartásukat, az erdő nem az isteni bőséget és menedéket jelenti többé a számukra, hanem a remetelét és vadsóskaevés iszonyatát; s a lappangó szenvedélyeket megkísértő emberi szó még mindig elevebben hat rájuk, mint a létezés egyszerűségét és egyszerűségét bánat nélkül echózó madárfütty.

Mily különös, Kassnál egyetlen veréb, rigó, pinty is többet tud a természeti létben zajló (s csak számunkra, paradox módon a leggyilkosabb és legvérengzőbb fenevad számára hátborzongató) kiválasztódás, „egynapélés”, fajfenntartásért vívott ádáz küzdelem, túlszaporodás elleni öngyilkos védekezés évezredek törvényeiről, mint bármely imádkozó szerzetes, parancsot vagy bullát felolvasó grandseigneur, Johannát rágalmazó csuhaberci. Kass madarai, ezek a törékeny testű angyali hírnökök, akik néha ázottan bújnak össze s jászolmelegre vágynak, néha pedig derűsen szárnyalnak a böjtöléstől deliráló és látomásoktól elcsigázott Ferenc előtt és körött, hogy intelmeit hallgassák, ki-ki áhítatosan, hátraszegett szárnyal lesve minden egyes szavát, nem vágynak oly előkelő rangra és hírnévre, mint Picasso galambja. (Az első pillanatban szemérmetlenül túlzónak tűnő Picasso-hasonlatot emlékezetem szerint Colin Banks említette először; s noha nem áll szándékomban megkérdőjelezni találó megállapítása jogosságát, a fenti megszorítással mégis bátorkodtam élni, mert minden hasonlatnál mélyebben ragadja meg Kass jellemét e különbségtétel). Madarai szerények, didergők, elgémberedettek, egyszóval a létért reszketés sebezhető példányai valamennyien; például az az oltalmazó tenyérben melegedő kis veréb, aki mindenféle fenntartás és félelem nélkül bízza sorsát a „teremtő” kezére, mely összerop-

panthatná, foglyul ejthetné, földhöz teremthetné, ha éppen a kedve úgy tartaná, éppoly önfelelt ártatlansággal kucorog a teremtő kézben, akárcsak Ferenc a fák odvában, hisz egyként vallják, „*ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?*”

Nem állhatom meg, hogy e kézről ne mondjak valami személyeset. Kiseb-bik lányom, aki éppen nagy beteg volt akkoriban, amikor e rajzot megismer-tük, egy este az ölembe kucorodott s azt mondta: „mily jó lenne, ha Isten en-gem is így venne a tenyerébe, ahogy ezt a kismadarat. Sokat imádkozom ezért, de mintha nem hallaná. Megkérem Janót, rajzoljon nekem is egy ilyen tenye-ret.” Akkor döbbsentem rá, hogy Kass rajzait a gyermekek ártatlanságával és szívjóságával lehet és kell szemlélni, megérteni, talán mert valamennyiből ez a szívjóság, szeretet és létderű árad. Tudom, saját keserű tapasztalataim okán talán a kelleténél is jobban, hogy a „szívjóság” szót nem is ildomos leírni ma már, amikor bármely szó, amelyik az érzelmek húrjain játszik, eleve gyanút kelt akár a legnagyobb művészek esetében is; de hitem szerint csak azokban, akik e szó valódi tartalmát hírből sem ismerik vagy a szeretetet szégyelleni va-lónak vélik.

Egyébként Kass, akárcsak Szent Ferenc vagy a madarai, nem bőbeszédű természet. Mint ahogy a nyomtatásban megjelent nyilatkozataiból sem egy mondén nagyvonalúsággal fecsegő, magamagát nárcisztikusan mórlikáló egyén tárul elénk, akként „alakjai” is feltűnően zárkóztak (Kassák tükrében: „töm-bösek” és meggyőzően „tömörek”), vagy még inkább zártak, „befelé gombol-kozó”. Mintha az Alföldre boruló égbolt sötétje és az estvéli Tisza-part távoli harmonikaszót elnyelő csöndje telepedett volna a szívükre; mintha a szem-határig futó róna egyetlen nagy csapdaként tartaná fogva őket, a „gödörbe eset-teket”, s a rettegést és félelmet egyedül Kass fivére és nővére, a Nap és a Hold (s a háromarcú istennő, Hékabé valamennyi kedves társnőjével: Démétérrel és Perszephonéval együtt) oszlathatná szét, csillagfényével világítva bele abba az áthatolhatatlan és súlyos sötétségbe, melyben rabként időznek. Nem őrzítő Kass rajzain az a feszültség, amely a gránitkemény kőtömbből faragott mázsás, mackósan lomha, esetlen, bariton hangon dörmögő, mégis inkább saját tehe-telenségük és menekülésre képtelenségük tudatától kővé meredő alakok és az öklömnyi, reszketeg, szél hátán kecsesen libbenő, időnként saskeselyűk prédá-jává váló madarak között feszül? Hát nem őrzítő ez a befelé gombolkozás és égbe szökkenés, álmokat delejező Ikarosz-sors és a „semmi ágán” gémbere-dés, ijesztő dörmögés és „egynapélés” örömetől átítatott csivitelés között észlelhető feszültség? S kérdezzük tovább bátran, nem őrzítő, hogy hiába is hallgatnánk bele az Alverna hegyén böjtölő Szent Ferenc vagy a pusztában bujdosó Keresz-telő János madarakhoz intézett beszédébe – mely az egyik rajzon az áhítatos figyelemmel felröppenő verebekhez, a másikon a közeli istenítéletől rettegő „kőfejű” madarakhoz szól –, süketek lévén az üzenetre, a Szóra, az Igére, kívül rekedünk az értés és megértés körén ?

Kassnak akad olyan kritikusa, aki rosszálló véleményének ad hangot, amiért a karkai szorongás, az oedipuszi szégyenkezés és az örök vereségélmény – amely tagadhatatlanul jellemzi látomásait – komor színezetet és túlon túl sötét tónust kölcsönöz a rajzoknak, ellentétben a meseillusztrációival vagy pajzánul erotikus rajzaival. S persze akad olyan Kass-rajongó is, aki a hófehér papiros teréből mindössze néhány vonallal kimetszett alakokban, az emberi lélek és jellem archetipusaira ismer rá, s léttel telítettségüket, zsigerekig ható erejüket tartja e Kass-figurák legfőbb erényének, s az életmű gyöngyszemeinek.

A meseillusztrációkon életre keltett, pajkosan eleven és csibészes humorú „hősökkel” ellentétben, az egy-egy lélektani realitást megtestesítő alakok (a századelő oly sok magyar regényéből ismerőssé vált dzsentrik és polgárosultabb ivadékaik, a dosztojevszkiji félkegyelműek, nagyvárosi nyomoroncok és mai alakváltozataik), egy pillanatra sem hagynak kétséget bennünk afelől, hogy komor világukban egyhamar nem következik be az a szerencsés fordulat, mint ami a mesékben szokott. A „vasorrú bábák”, a „kegyetlen mostohák”, a „rontást előidéző szörnyek”, a pénzen megvehető bírák fondorlatos ármánykodásukért nem valószínű, hogy elnyerik méltó büntetésüket és a valamiféle isteni igazságtétel révén helyre áll a rend.

Am nem illik elfeledni, hogy a meseillusztrációk és a létértelmező rajzok létrejötte között majd két évtizednyi időkülönbség van. Miként bizonyos történelmi eseményeket és sorsmeghatározó pillanatokat sem árt az emlékeztünkbe idézni a sietős ítéletalkotás előtt. Ugyanis Kass, alig huszonegynéhány évesen, amikor is épp az ígéretek és álmok beváltására készülődött, mindjárt az indulás pillanatában kénytelen volt szembesülni egyfajta „propagandisztikus-messianisztikus” üzenettel, mely, polgári gyökerei okán, nem igazán tudta sem lázba hozni, sem feltétlen hívévé tenni. Ennél fogva, alig egynéhány nemzedékbeli társával együtt, kívül rekedt a szédületes világmegváltásról szónoklók körén. Nem mintha távol állott volna tőlük a „világmegváltás” nagyon is természetes vágya, épp ellenkezőleg; csak hát sem a hivatásos világmegváltók frazeológiája, sem az „emberfejekkel labdázás” nem ébresztett bennük kedvet a csatlakozáshoz. Talán mert idejében érzékelték azt az elviselhetetlen és kibírhatatlan mélytengeri nyomást, melyet kételkedve-hívóként is csak halkan, látomásuk mögé rejtve mertek még önmagukban is tudatosítani, akár Weöres az *Íme, a sebzett föld énekében*:

*„Sok volt a pompázó harag, még több
a változó szegénységben az igazi nyomorúság”.*

S az egzisztenciálisan cseppet sem veszélytelen kívül állás, mely esetenként az elhallgatást, másoknál a kényszerű „beszédmódváltást” eredményezte, Kasst a gyermek- és ifjúsági könyvek illusztrálásához vezette. Ha igaz valakire, hogy ez a kényszerű kitérő nem csupán a meg- és túlélést jelentette, hanem az életmű kiterelvényesedését és megtermékenyülését is, Kassra mindenképp igaz,

hiszen az a fajta szívjóság, „igazi nyomorúság” szerteosztatására törekvés, lélekben megőrzött álmokergetés, sajátos Nakonxipán-világ teremtés, önfelédtt ceruzával és tollal mesélés, ami Kass alkotói természetének mozgatórugója, e csodaországban és az „elveszett birtokon” maradéktalanul megvalósulhatott. A kényszerpályán levésből persze évtizedekig tartó szolgálat lett; s miként költőink egy jelentős, s nem is akármelyik része, gyermekverseiben, Kass illusztrációiban menthette meg a lelkét és hitelét, alkotói kedvét és bölcselkedői hajlamát a handabandázástól, a pártpropagandához igazodástól, az „egy nyelven” beszélés csordaszellemétől, az erkölcsi lesüllyedéstől. S vajon lehetett-e annál okosabban, belső tartást szilárdítóbban megfogalmazni a gyermeki szívjóságot, játékoságra hajlandóságot és álarctalanságot megőrizni vágyó alkotói élettervet, mint ahogyan Weöres tette a napi parancsok és hangzatos művészi manifestumok árnyékában:

*„Kitakarom a gyermeket, hogy szépségeiben válogathass,
lássam őt a te szemekkel is”.*

Az *Istenasszony* című vers költőjéhez hasonlóan, alig másfél évtizeddel korábban s Európa egy másik távoli szegletében, ott, ahol Cioran szerint a magyarhoz fogható méreteket ölt az évszázados „szomorúság” és társtalanság élményéből fakadó ulyssesi vágy, egy tükörben megsokszorozott álarcai mögé rejtőző költő, Fernando Pessoa, illetve egy Alvaro de Campos nevű egyén, ugyanezt a „gyermeket” hívja elő emlékezete fényképlemezéről:

*„Levettem álarcomat, s megláttam magam a tükörben. –
A gyermeket, aki sok-sok éve voltam.
Semmit sem változott...”*

A szüntelenül változó és mégis mindig változatlan gyermek, meghökkenve szemléli az átváltozás különböző stációiban rekedt „féreg-alakjainak” önkívületben tekergőzését, létre fogadásuk lehetetlenségét. S noha az „egynapélők” bölcsességével tudja, hogy a bebábozottságban vergődő férgek képtelenek kitörni a burokból, s bármely pillanatban egy ragadozó áldozataivá is válhatnak, a színes lepkévé válás egyetlen esélye: a változatlanul megőrzött Psyché-lét üdvígéretére emlékezés és a maszkokon, a báb-sötétségen is átvilágító fény utáni vágyakozás. A tükörországban járó és a gyermek szépségeit kitakaró Kass, az „igazi nyomorúság” világából, a „csordultig részegek” kültelki korcsmájából az elveszett birtokra vezető utat keresi szüntelen, akár Alain-Fournier nagy Maulnes-ja, mert az álmaiból felderengő ünnep és csoda, fény és szívjóság a boldogság ígéretével delejezi.